



XIX. YÜZYILDA EYÜP'TE KÜLTÜREL YAPI

Yrd. Doç. Dr. Naci ŞAHİN



1965 yılında Yozgat-Sarıkaya-Yahyalı köyünde doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1986 yılında mezun oldu. Milli Eğitim Bakanlığı kadrolarında iken çeşitli orta öğretim kurumlarında Tarih Öğretmenliği yaptı. 1995 yılında Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanı olarak Afyon Kocatepe Üniversitesi'ne geçti. 1998 yılında Yüksek Lisansı'nı, 2003 yılında Ankara Üniversitesi'nde doktorasını bitirdi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümün'de öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. İngilizce bilmektedir.

Bir toplumun en önde gelen temel dinamiklerinin başında kültürel öğeler hiç şüphesiz ki önemli bir mevkiye sahiptirler. Osmanlı-Türk şehirlerinin kendilerine has muhtevaya sahip bir şehir kimlikleri vardır. Toplumun birlikte yaşayıp birlikte ağlayan, birlikte gülen toplum fertleri, kaderlerini ve tasalarını birlikte paylaşmanın sevinciyle varlıklarını ortaya koymaktadırlar.

Osmanlı Türk toplumunun önemli kültürel öğesine sahip kentlerinden birisi olan Eyüp şehri XVIII. Yüzyıldan itibaren gözlemlenen hızlı ve köklü değişim süreci içerisindeki kentlerin yaşam yapısına kendisini uydurmuştur. Bu hızlı değişim süreci

Toplumun tüm katmanlarındaki insan unsurlarını derinden etkileyen bir yaşam unsuruna ve dinamiğine sahiptir. Siyasi, ticari, sosyal, ekonomik, kültürel, vb. alanlarda köklü değişimler toplumsal yaşamdaki etkilenme ve değişim süreci bu bağlamda toplumsal yapıyı da hızlı bir biçimde değiştirmiştir. Çok çeşitli değişim süreçleri toplumsal yapının çok çeşitli boyutlarını etki alanı içerisine almıştır. Bu bağlamda Anadolu'nun bütününde görülen Osmanlı devletinin gerileme sürecinde yaşanan olumsuzlukların, İstanbul'un tarihi mekanlarından olan Eyüp'te de yaşandığını tespit etmekteyiz. Savaşlar ve ardı arkasına tükenmek bilmeyen bu sosyal olgunun yaşanmasından doğan sıkıntılar bütün mekanları etkilediği gibi Eyüp'üde etkilemiş bulunmaktaydı.

Toplumların yaşamında ve kültürel yapılanmasında önemli etkenlere sahip olan bazı doğal afetlerin toplumsal anlamda önemli sonuçlar doğurduğu karşımıza çıkmaktadır. XIX. Yüzyıl İstanbul'unun önemli doğal afetlerinden birisi olan 1894 yılındaki büyük deprem, pek çok açıdan önemlidir.

İstanbul'da 1894 depremi tüm yerleşim birimlerinde büyük bir yıkıma neden olduğu gibi Eyüp'te de bu anlamda yıkımla sonuçlanan neticeler ortaya çıkartmıştır.. Toplumda kültürel etkileşimin en önemli merkezi hüviyetindeki Eyüp'ün bu anlamda şehir statüsünde kutsal mekan olarak taşıdığı önem muvacehesinde Eyüp sultan caminin bu deprem sonrasında zarar gördüğü görülmektedir. Bu yıkımdan sonra kutsal mekan, temellerine kadar yıktırılmış ve yeniden inşa edilmiş bulunmaktadır. Yıkımla birlikte kültürel etkileşim azalmakta, caminin yeniden inşa edilmesiyle birlikte, Eyüp'ün sosyal hayatının çok renkli olarak geçtiği ve şahsı nev'ine münhasır bir yapılanma içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tıpkı günümüz şartlarında olduğu gibi, önemli günlerde Eyüp Sultan'ın önemli bir ziyaretgah olmanın ötesinde toplumun değer verdiği inanç sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Bütün sosyal etkinliklerin bu dini merkez çevresindeki yapılanma ile bağdaşır şekilde cereyan edildiği görülmektedir. Türk toplumsal hayatının bütün zengin içeriğinin Eyüp'te yaşandığı gözlenmektedir. Eyüp'ün bu anlamda sosyal hayır ku-



İstanbul anıları.

S.Hakkı Eldem. Eyüp iskelesi, sf. 202

Eyüp.
Bosphorus.
by Miss Pardoe.
sf. 10



rumlarıyla da donatılmış olduğu kendiliğinden anlaşılacaktır...

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde yaşamsal alanın en önemli merkezleri olarak görülen ve birkaç dini hareketlenmenin etkin olduğu merkezlerden birisi olan, Eyüp ve çevresi aynı zamanda mesire yeri olarak sosyal katmanların özel önem vererek değerlendirdikleri bir mekan hüviyetindedir.

Esasında dikkatle bakıldığında Eyüp'ün Osmanlı siyasi tarihinde çok önemli bir mevki olduğu ve şehrinde buna paralel olarak bir gelişme çizgisi gösterdiği kendiliğinden anlaşılacaktır. Siyasi anlamda Osmanlı sultanlarının bu yerleşim birimine verdikleri önem kendi siyasal gelecekleri açısından da büyük önem arz etmekteydi. Kılıç kuşanma merasimlerinin Eyüp Sultan türbesi çevresindeki dini eksende icra edilmesi burasının kutsallığını ve şehrin büyümesindeki rolünü kendiliğinden ortaya koymaktadır. Bu bağlamdan bakıldığında Eyüp Sultanın tarihî ve kültürel yerleşim dokusunun ortaya çıkmasının nedeni de kendiliğinden aydınlanmış olmaktadır.

Osmanlı sultanlarının kendi iktidar mücadelelerini sağlamlaştırmak ve dini otoriteyi buradan aldıkları manevî güçle betimlemeleri bu yerleşim biriminin bu ve bundan sonraki yaşantısını

da etkin biçimde ortaya koyacak ve değiştirecektir. Kültürel yaşam bu bağlamda buna özgü ortaya çıkan gelişme çizgisini takip ederek uygun bir seyir takip edilecektir. Bir bağlamda Eyüp tam anlamıyla bir kültürel cazibe merkezidir.

Eyüp kültürel yapılanmasında önemli bir yere sahip olan mahalleler XIX. Yüzyıl itibarıyla şu mahalle yerleşimi birimlerinden oluşmaktaydı.

Şah sultan
Ali Paşa-yı Cedit
Şah Sultan
Defterdar Kara Süleyman Çelebi
Kasım Çavuş
Emir Buhari
Ülice Çavuş
Süleyman Subaşı
Zeynep Hatun
İslam Bey
Aşçıbaşı
Nişancı Atik Mustafa Paşa
Kızıl Mescid
Baba Haydar
Cami-i Kebir
Dere ya da Nazperver
Servi
Cezeri Kasım Paşa
Topçular
Silahi Mehmed Bey
Defterdar Mahmud Efendi
Takyeci
Düğmeciler
Mehmed Bey
Zal Mahmud Paşa

Yine XIX. Yüzyılda Eyüp(Sofular) mahallelerini göreceğ olursak, bunlar;

Cebecibaşı
Otakçıbaşı

XIX. Yüzyıl sonlarında Eyüp bölgesinde 28 mahalle olup, bunlardan 22 tanesi Eyüp'te, dört tanesi Çömlek-

çi'lerde ve iki tanesi Sofular'dadır. Eyüp semtinde, XVIII. Yüzyıla ait Şer'iyye Sicillerinde yer alan mahalleler adedi ise 15 tane'dir. Mahalle sayısının bu bağlamda bir önceki yüzyıla göre artış gösterdiği görülmektedir. XIX. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Sultanı II. Mahmut tarafından Eyüp sırtlarında Rami Çiftliği'nde inşa ettirilen Rami Kışlası yeni bir yerleşim biriminin bu merkez çevresinde odaklanmasının başlangıcı olmuştur. Daha sonra ise, Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit döneminde devlet erkanının bu mıntıkada yerleştirilmesi ile Rami tepelerinde başlayan iskan, nihayetinde Balkan coğrafyasındaki geri çekilişimize paralel olarak 1876 ile 1877 yıllarında Bulgaristan'dan gelen göçmen Türklerin bu sırtlarda yerleştirilmesi ile gelişmiştir. Bu bağlamda, Rami, Yeni Mahalle ve Rami Cuma mahalleleri XIX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra oluşmuş mahalleler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu yeni mahallelerin kurulması neticesinde, kent kültürü ve yaşam biçimi gelen göçmenlerin yaşam biçimleri örnek alınarak gelişme göstermiştir.

Kültürel yapılanmanın ilk koşulu mahalle ise bunun iç mekanı muhakkak ki aile içi yaşamdır. XIX. Yüzyıl Eyüp yerleşimi evlerinde Eyüp evlerinin kendi iç dünyasına kapalı bir yapılanma içerisinde aile son derece içine kapanık bir konumdadır. Kültürel ve sosyal faaliyetler dar mekanlarda ancak, canlı ve heyecan doludur. Aile içi yaşam aile fertlerinin kadar ve tasada birlikteliğiyle adeta iç içe girmiştir. Evlerde çok çeşitli sohbetler yapılmakta, çocuklar için farklı türden sosyal programlar icra edilmektedir. İstanbul şer'iyye sicillerindeki verilere göre, emlak olarak alıp-satılan evlerin özellikleri şer'iyye

sicillerinde sıralanmaktadır. Ortak yaşam alanı olan ev mekanı mekansal yaşam biçiminin merkezi ise avlu ve sokak kapısı kavramları bu yapılanmanın temel unsurlarıdır. Bu yapılanma içerisinde klasik Türk evi tipinin yapılanma biçimini ve bunun sosyo-kültürel hayata yansımalarını görmek mümkün olabilmektedir. Bu türden bir yapılanma karşılıklı olarak komşuluk ilişkilerini geliştirdiği gibi Türk-İslam yapısından gelen kaynaklanmayla mahremiyeti de içerisinde barındırmış bulunmaktadır. Buradaki avlu mekan olarak, adeta Türk evinin dışarıya açılışında önemli bir fonksiyonellik oluşturduğu gibi, haneyi dışarıdan denetleyen unsurlardan uzaklaştırmış olmaktadır.

Eyüp kültürel yaşamında Müslimler ile gayr-i Müslimler arasındaki hukuksal işlemlerde yoğun biçimde Osmanlı şer'i aile hukukunun tercih edildiği göze çarpmaktadır.

Eyüp ailesinde klasik Osmanlı ailesinde görülen yapılanma biçimine rastlanmaktadır. Ve bu yapılanma sonrasında ortaya çıkarak mahkemeye intikal eden hukuksal olaylardan ve bunların mahkemeye intikal eden davalarından anlaşıldığına göre sadece müslim aileler değil aynı zamanda gayr-i müslim ailelerde hukuksal sorunların çözümünde Osmanlı aile hukukunu ve şer'i mahkemeyi tercih etmektedirler. Esasında bu durum sadece İstanbul mahkemeleriyle ilgili sınırlı olmayıp bütünüyle Anadolu'daki diğer şehirlerde de çok yaygın olarak karşılaşılan hukuki bir süreçtir. Eyüp'ün zaten Osmanlı idari teşkilatında önem atfedilen bir merkez hüviyetinde olması onun bu durumunu oldukça önemli kılmaktaydı.

Osmanlı Sarayının yönetsel işlevinin tarihi surlar dışında Beşiktaş-Yıldız'da ve Beşiktaş sahilinde yerleşmesi bir-



Mühendishane-i Berri Hümayun Talümatnamesinden Eyüpsultan Cihedinin sureti. Fotoğraf. Eyüp Belediyesi arşivinden.

çok işlev alanının yer seçiminde ve şehrin tarihi kentin parçaları arasında kurulan ilişkiler sisteminde en önemli paya sahiptir. Gayrimüslim nüfusun kesif olarak ikamet ettiği, Galata-Pera'nın Suriçi'ne yeni mekanlarla bağlanması, Galata-Pera'da gayrimüslim ülkelerin elçiliklerinin çevresinde yeni bir kent merkezi hüviyeti gelişmesi ve bu bağlamda yeni yerleşim iskan bölgelerinin Beyoğlu'na ve Boğaz kıyılarına yönelmesi kentin tarihi kimliğinin yeni merkezi hüviyetini de etkilemiş bulunmaktaydı.

Kent kimliği ve kültürel yaşamı yeni yapılanmalardan ve kentin sosyal yapısının yeni oluşumlarından yoğun biçimde etkilenmekteydi.

XVIII. yüzyılda başlayan yenileşme hareketleri ve onu takiben, 1834 yılında Mustafa Reşit Paşa tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı yaptığı atılımlarla, bilimde, sanatta ilerleyen, sömürgeleşme ve sanayileşme ile sermaye birikimi sağlayıp tüm dünyada zenginleşen ve bunu tüm dünyada hissettiren Batı ülkelerinin ve kültürlerinin etkilerinin Osmanlı ülkesinde de yaşanmaya başlanması neticesinde İstanbul'un

kültürel biçimlenmesini de önemli ölçüde yönlendirmiştir

Pek çok alanda olduğu gibi, yeni alışkanlıklar ve kültürel yapılaşmada batı ülkeleri yoluyla ülkemizin batısından girmiştir. Özellikle, yeni ekonomik eylemlerde rol alan gayrimüslim nüfusun Haliç'in kuzeyine taşınması, Anadolu yakasında kıyılarda ve Avrupa Yakası'nda Eyüp'ün batısında ortaya çıkan yeni askeri amaçlı kışlalar, kentin farklı

işlev alanlarının belirginleşmesini beraberinde getirmiş, aynı zamanda bu farklı işlev alanları arasında araçlı ulaşım sistemleri ve ulaşım hatlarının kurulmasına gereksinme doğmuştur.

XIX. yüzyıl dünyasında sosyo-kültürel yaşam mekanı olarak bazı tasvirlerde Eyüp yerleşimi tasvir edilmiştir. Eyüp Sultan'a ulaşmak için takip edilmesi gereken en kısa yolun Ayvansaray kapısında başladığı, bu yol üzerinde bir sıra mezarlık ve civardaki çiçek bahçelerinde yetiştirilen çiçeklerin satıldığı Gül Pazarı ile karşılaşıldığı, daha sonra dikkati çeken ilk yapının Şah Sultan Türbesi olduğu, onun hemen karşısında Esmâ Sultan'ın Metruk Sarayı'nın yer aldığı, daha ilerde büyük ulema şeyh ve devlet ricalinin yattığı bakımsız, yarı harap bir çok mezarın bulunduğu anlaşılmaktadır.

1880 yılında ünlü Fransız Pierre Loti adına Haliç ve çevresinin manzarasına bakan bir tepede kurulan kahve Eyüp'ün yabancılar tarafından tanınması ve ziyaret edilmesinde farklı bir yer edinmiştir. Bu kahve kültürü Eyüp'ün yaşamında hiç kuşkusuz önemli ve derin izler bırakmıştır. Türk

kültür unsurlarının Pierre Loti aracılığıyla tanınmasına vesile olduğu unutulmamalıdır.

Bu dönemde Eyüp ile ilgili asıl gelişme yakın çevresinde ortaya çıkmıştır. Sultan II. Mahmut'un orduyu yenileme çalışmaları sırasında kurulan Rami Kışlası (1829) ile Balkan Savaşları nedeniyle buradan gelen göçmenlerin yerleştiği Taşlıtarla, sonraki gelişmelerin ilgi merkezlerini oluşturmuştur.

Sirkeci'ye ilk demiryolu taşımacılığının ve dolayısıyla demiryolunun getirilmesi, Silahtarağa'da ülkenin ilk elektrik enerji santralinin kurulması, yine Feshane, İplikhane, Defterdar Yünlü Fabrikası ve diğer sanayi ve depolama yapılarının bir merkez etrafında yoğunlaşması Kasımpaşa, Hasköy ve Eyüp'te sanayi çalışanlarının yerleşme dokusunu ortaya çıkarmıştır. İstanbul'un eski hayatında olduğu kadar, bugün de önemli bir yer olan Haliç ve Eyüp Sultan, semt olarak taşıdıkları tarihi ve manevi değerler ölçüsünde, kutsal anılarıyla, İstanbul turizminin olduğu kadar folklorunun da önemli konularındandır. Eyüp Sultan, başta Padişaha ait Çağlayan sarayı olmak üzere, Sultan Çiftlikleri, Köşkleri, Paşa Konakları ile, İstanbul'un en gözde ve en renkli bir semtiydi. Şehir ve şehir kültürü ile o şehirdeki sosyal ve ekonomik yaşam kent kimliğinin en önemli göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Doğal olarak bu temel özelliklerinin yanında şehirler birde dini silüete bürünmüşlerse bu kentleri daha da başka bir anlamlı kılmaktadır. Eyüp'ün bu bağlamda tamamen bir Türk-İslâm kenti olarak ortaya çıkması büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA
A-ARŞİV BELGELERİ

İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi Eyüp Mahkemesi, Eyüp Şer'iyeye Sicilleri=E Ş S- 3480- 3; E Ş S-3481- 6

B-DİĞER KAYNAKLAR

AKSEL, Malik, "Eski İstanbul'da Eski Panoramacılar ve Fotoğrafçılar", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. 14, S. 273, ss. 6328-6331.

ALİ SEYDİ-ALİ REŞAT, *Tarih-i Umûmil(Resimli ve haritalı)*, c. I, İstanbul 1330

ALİ SEYDİ-ALİ REŞAT, *Tarih-i Umûmil(Resimli ve haritalı)*, c. II, İstanbul 1327.

ANDERSON, M.S., *The Eastern Question-1774-1923*, London 1966.

Antoine Ignace Melling, *Voyage Pittoresque de Costantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819.

BAYRI, M. Halit, *İstanbul Folkloru*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947.

ÇELİK, Z. *The Remaking of Istanbul Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, Londra 1982.

DWIGHT, H. G., *Constantinople*, London 1915.

EREMYA ÇELEBİ, *Histoire d'İstanbul au XVIIe siecle*, Türkçesi: Hrand Andreasyan, İstanbul 1952.

EYİCE, Semavi, "İlk Kuruluşta Türk Devrinin Başlarına İstanbul", *İstanbul Armağanı*, c. I, İstanbul 1995.

PARDOE, Julia, *Miss Pardoe'nin Gözüyle 19. Yüzyıl Osmanlı Yaşantısı*, Boyner Yayınları, İstanbul 1999.

KARPAT, Kemal, *Ottoman Population(1830-1914)-Demographic and Social Characteristics*, Madison 1985.

MANTRAN, Robert Mantran, *Histoire d'İstanbul- İstanbul Tarihi*, Çev: Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

MUSAHİPZADE CELAL, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.

Nicolas de Nicolay, *Les quatre premiers Livres des Navigations et Peregrinations Orientales de Nicolas de Nicolay. Avec les figures au naturel tant d'hommes que de femmes selon la diversite des nations et de leur port, maintien et habits*, Lyons 1567.

WALSH, R. *Constantinople the Seven Churches of Asia Minor*, London 1839.